JADID NAMOYONDASI PO'LAT SOLIYEVNING TARIX FANI UCHUN XIZMATLARI.

Abduraxmanova Jummagul Nomazovna
Tarix fanlari nomzodi, dotsent
Toshkent iqtisodiyot va pedagogika universiteti
https://doi.org/10.5281/zenodo.19815544

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada XIX asr oxiri – XX asr boshlarida o'lkamizda yuzaga kelgan jadidchilik harakati, harakatning yo'nalishi, g'oyalari hamda bu harakat namoyondalaridan biri bo'lgan Po'lat Soliyevning jadidchilik faoliyati, O'zbekiston tarixi faniga olimning qo'shgan hissasi yoritib berilgan. Bundan tashqari hukmron tuzum tomonidan jadid namoyandasi Po'lat Soliyev faoliyatiga bo'lgan munosabati, uning taqdiri ayanchli holda yakun topishi ochib berilgan.

KALIT SO'ZLAR

Jadidchilik, jadidlar, Turkiston Muhtoriyati, hukmron mafkura sovet tuzumi, totalitar tartibot, ma'muriy–buyruqbozlik tizimi, tarixchi olim, jadid namoyondasi, qatag'onlik

АННОТАЦИЯ

В данной статье освещается джадидское движение, возникшее в нашем крае в конце XIX – начале XX века, его направления и идеи, а также деятельность одного из представителей этого движения — Пулата Солиева. Рассматривается вклад ученого в развитие исторической науки Узбекистана. Кроме того, раскрывается отношение господствующего строя к представителям джадидизма, в частности к деятельности Пулата Солиева, а также трагический исход его судьбы.в.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА

джадидизм, джадиды, Туркестанская автономия, господствующая идеология советского строя, тоталитарный режим, административно-командная система, ученый-историк, представитель джадидизма, репрессии

ABSTRACT

This article discusses the Jadid movement that emerged in our country in the late 19th and

KEY WORDS

Jadidism, Jadids, Turkestan Autonomy,

early 20th centuries, its direction, ideas, and the Jadid activity of Polat Soliyev, one of the representatives of this movement, as well as the scholar's contribution to the history of Uzbekistan. In addition, the attitude of the ruling regime to Jadid representatives, Polat Soliyev's activities, and his tragic end are revealed.

ruling ideology, Soviet regime, totalitarian order, administrative-command system, historian–scientist, Jadid figure, repression

KIRISH:

O’zlikni anglash tarixni, insonning o’z o’tmishi va ajdodlari tarixini bilish hamda qadrlashdan boshlanadi. Yuksak ma’naviyat tutg’usini shakllantirishga qaratilgan, tarix saboqlarini, el–yurt kelajagi yo’lida umr kechirgan buyuk insonlar faoliyatini o’rganish, ularni xotirlash, ehtirom ko’rsatish bugungi kun va kelajak uchun muhim ahamiyat kasb etadi.

XIX asr oxiri – XX asr boshlarida nafaqat siyosiy, balki ta’lim va tarbiyani yuksaltirish, Turkiston o’lkasini ma’naviy hamda ma’rifiy isloh qilish, barkamol avlodni tarbiyalash masalasini o’z oldiga maqsad qilib qo’ygan jadidlar harakati O’zbekiston xalqlari tarixida muhim rol o’ynaydi. Jadidchilik Turkistondagi milliy–ozodlik harakatining milliy mafkurasi, o’lka xalqlarining milliy mustaqillik va ma’rifatparvarlik g’oyasi sifatida shakllandi.

Jadidlar orasidan yetuk olimlar, sanoat va ziroatchilik sohalarining zamonaviy bilimdon mutaxassislari, madaniyat arboblari yetishib chiqib, yurtni obod, o‘z vatanlarini mustaqil ko‘rishni orzu qildilar va shu yo‘lda kurashdilar.

METODLAR VA O‘RGANILISH DARAJASI:

Maqola umum qabul qilingan tarixiy metodlar – tarixiylik, qiyosiy–mantiqiy tahlil, ketma–ketlik, xolislik tamoyillari asosida yoritilgan bo’lib, unda XX asrning 20–30–yillarida sovet hokimiyati tomonidan olib borilgan qatag’onlik siyosatining ko’rinishi, ta’lim sohasida faoliyat yuritib kelayotgan xodimlar, o’qituvchilar, olimlarning qatag’on qilinishi, qatag’onga uchragan insonlar ayanchli taqdirlari yoritib berilgan.

O’zbekiston o’z mustaqilligini qo’lga kiritgandan boshlab to hozirgi kungacha qatag’on siyosat, uning oqibatlari, qatag’onga uchragan vatandoshlarimizning ayanchli taqdirlari yoritilgan ko’plab ilmiy–tadqiqot ishlar, asarlar, risola va maqolalar yaratilib, nashr qilinib kelinmoqda. Bunga B.Qosimov, N.Karimov, S.Ahmedov, H.Uzoqov, D.Alimova, H.Ahrorova, B.Hasanov, X.Yunusova, R.Shamsutdinov, J.Abduraxmanova, N.Rashidova, F.Qilichev, K.Vohidova, B.Irzayev, A.A.Yo’ldoshev, Yu.B.Tursunova va boshqa ko’plab tadqiqotchi hamda olimlarni misol keltirib o’tish mumkin. Ularning ilmiy

tadqiqotlari orqali qatag'onga uchragan insonlarning nomlarini aniqlab, ayanchli taqdirlari va faoliyati yoritilib, o'z navbatida xalqimizga tanitib borilmoqda.

TADQIQOT NATIJALARI:

Jadidlar harakati keng omma orasida tarqalishi natijasi xalq ongini uyg'otishga yordam berib bordi. Lekin, ming afsuski, jadidlar faoliyati mustamlaka tuzumi va Sovet totalitar tizimi tomonidan tahdid sifatida qabul qilindi. 1930–yillarda ulardan ko'pchiligi "xalq dushmani" tamg'asi bilan qatag'on qilindi. Ularning asarlari taqiqlanib, nomlari tarixdan chiqarib tashlanishga urunildi.

Bugungi mustaqil O'zbekistonda jadidlar merosi qayta tiklanmoqda, ularning nomlari abadiylashtirilmoqda, ilmiy va badiiy faoliyatlari chuqur o'rganilmoqda.

Sovet totalitar tuzumi tomonidan "xalq dushmani" sifatida qarag'onga uchragan jadid namoyondalaridan biri bu O'zbekiston tarixi faniga o'zining munosib hissasini qo'shgan tarixchi olim, professor Po'lat Soliyevdir.

Po'lat (Bulat) Soliyev 1882–yil 22–martda Astraxanda tug'ilgan. Millati tatar. Dastlab o'zi yashayotgan qishloqdagi eski maktabda bilim olishni boshlagan. Maktabni tamomlagach, o'rta maxsus ta'lim beruvchi ziyoli inson Abduraxmon Umerov tashabbusi bilan tashkil etilgan madrasaga o'qishga kirgan. O'n besh yoshida madrasani tamomlab, Qozon shahridagi oliy madrasalar – Muhammadiya va G'oliyada tahsil olgan. Ikki madrasani ham a'lo baholarga bitirgan Po'lat Soliyev bu paytda arab, turk, fors, rus va boshqa turkiy xalqlar tillarini puxta bilgan, fransuz hamda nemis tillarini ham o'zlashtirgan. Po'lat Soliyev 1909–yili Turkistonga keladi. Toshkent viloyatining Oqqo'rg'on tumanida, keyinchalik Mirzacho'lda, Jalolobodda ham jadid maktablari tashkil qilib, o'qituvchilik bilan shug'ullangan. 1913–yili Toshkent shahrida birinchi rus–tatar maktabiga asos solgan, 1916–yildan Bekoboddagi yangi usul maktabida bir yil davomida o'qituvchilik qilgan. 1917–yildan esa, Qo'qondagi o'qituvchilar seminariyasida ikki yil mobaynida direktor lavozimida ishlagan[1, 233.].

Turkiston ziyolilari tomonidan 1917–yil noyabrda Qo'qonda Turkiston Muxtoriyati tashkil etiladi. Po'lat Soliyev ham o'z navbatida Turkiston Muhtoriyatini tashkil etish ishlarida faol ishtirok etgan. Bundan tashqari olim Qo'qon shahrida chop etiladigan "El bayrog'i" gazetasining bosh muharriri sifatida ish olib borishi, mazkur gazetani Turkiston Muxtoriyati hukumati nashriga aylanishiga katta hissa qo'shgan. Turkiston Muxtoriyati tor–mor qilingach, Po'lat Soliyev siyosiy faoliyatdan uzoqlashib, maorif sohasida o'z faoliyatini davom ettiradi. 1918–yili Nazir To'raqulov bilan hamkorlikda Skobelev (hozirgi Farg'ona) shahrida qishloq maktablari uchun o'qituvchilar tayyorlash kurslari tashkil etgan. 1919–yili Toshkentda birinchi turk–tatar maorif kurslarini tashkil etib, uning direktori sifatida ish olib borgan. 1922–yili Po'lat Soliyev BXSR Maorif

nozirligining Ilmiy kengashi raisi etib tayinlangan[2, 698]. Shuningdek, “Maorif” va “Tong” jurnallariga muharrirlik hamda “Inqilob” jurnali muharririga o‘rinbosarlik qilgan. P.Soliyev mazkur yillarda Buxoro o‘qituvchilar institutida arab adabiyoti tarixi, arab tili nazariyasi va amaliyotidan dars ham bergan.

1924–yili turmush o‘rtog‘i bilan Moskva shahriga ko‘chib borgan P.Soliyev Sverdlov nomidagi universitetning tarix kafedrasida ish boshlagan. 1926–yili Leningrad shahriga ko‘chib o‘tib, Sharqshunoslik institutida mehnat faoliyatini boshlagan. 1927–yili ushbu institut rahbariyati tomonidan unga dotsent unvoni berilgan[3]. Ushbu unvonning berilishi olimning sharq tarixi bo’yicha olib borgan ilmiy ishlarining mahsuli edi.

Mahalliy ziyolilarda katta umid va ishonch o’yg’otgan yana bir oliy ta’lim muassasi 1927 yil 22 yanvarda Samarqand Oliy pedagogika instituti ochildi. Yangi tashkil etilgan oliygohning boshqaruv shakli Xalq maorif komissarligi tasdiqlanib, mazkur oliy o’quv yurti tuzilmasiga ko’ra uchta bo’lim, to’rtta kafedradan iborat bo’lib, 11 ta o’qituvchi bilan ish boshladi[4, 580.]. 1926–1927 yillarda Moskva davlat universitetida ham o’qigan P.Soliyev mazkur institut ochilgandan keyin O’zbekiston qaytadi va Samarqand oliy pedagogika institutida ish boshlaydi[5,49]. Samarqand oliy pedagogika instituti 1930–yili O‘zbekiston pedagogika akademiyasiga, 1933–yili O’zbekiston davlat universitetiga aylantiriladi[6,11.]. Ushbu muassasada faoliyat olib borayotgan Turkiston xalqlari tarixining zo‘r bilimdoni bo‘lgan P.Soliyevga 1930 yili professor unvoni berildi. 1935–yil sentyabrida O‘zDUda O‘rta Osiyo respublikalari ichida birinchi bo‘lib “O‘rta Osiyo tarixi” kafedrasi tashkil etildi. Po‘lat Soliyev ushbu kafedraning mudiri etib tayinlangan. Ushbu kafedrada o‘z davrining yetuk olimlari Abdurauf Fitrat, O.Hoshimov, A.M.Krasgyuusov, S.A.Leskovskiy, S.V.Yushkov, M.Ya.Fenomenov va A.Makiyev kabi professorlar faoliyat ko‘rsatgan. 1936–yili Po‘lat Soliyev Toshkentga butunlay ko‘chib o‘tib, O‘zbekiston SSR markaziy ijroiya qo‘mitasi qoshida tashkil etilgan Fan qo‘mitasida ish boshlaydi. Ushbu tuzilma keyinchalik O‘zbekiston SSR xalq komissarlari soveti qaramog‘iga o’tkazilgan va unda Po‘lat Soliyev O‘zbekiston tarixi bo‘limini boshqargan[7]. Ayni paytda Toshkent, Samarqand, Farg‘ona va Buxoro oliy o‘quv yurtlarida talabalarga ma’ruzalar o‘qigan.

Po‘lat Soliyev Markaziy Osiyo tarixining eng muhim davrlaridan biri bo’lgan miloddan avvalgi VI–V asrlardan to Somoniylar davrigacha bo’lgan tarixiy jarayonlarni o’z ichiga olgan Buxoro tarixiga oid o’zining ilmiy qimmatliligi bilan ajralib turadigan, sharq qo’lyozma manbalari asosida yaratgan tarixiy asarlaridan biri 1923 yilda “Buxoro tarixi” asarini va 1925 yili Buxoro amirligi hukmronlik qilgan so’ngi mang’itlar sulolasi davri tarixiga bag’ishlangan diqqatga sazovor

bo’lgan “Mang‘itlar saltanati davrida Buxoro o‘lkasi” asarlarini yaratgan[8,41.]. Bundan tashqari olim “O‘zbekiston va Tojikiston”, “O‘rta Osiyo tarixi (XI–XV asrlar)”, “O‘zbekiston tarixi” asarlarini ham yozadi[10]. Ushbu asarlar o‘z navbatida O‘zbekiston tarixiga o‘zining munosib hissasini qo’shgan. Lekin, kommunistik mafkura hukmron bo’lib turgan, totalitar tuzum milliylikning har qanday ko’rinishiga qattiq zarba berayotgan bir paytda “O‘rta Osiyo tarixi (XI–XV asrlar)” va “O‘zbekiston tarixi” asarlari qattiq tanqid ostiga olinadi. O’tmish feodal tuzumni qo’msash, ideallashtirishda ayblangan.

Mamlakatda tahlikali ommaviy qatag’onlikning kuchaygan davri 1936–1938 yillar bo’ldi. “Xalq dushmani”, “aksilinqilobchi” ayblovlari bilan Po’lat Soliyev 1937 yil 11 sentyabrda sovetlarga qarshi ish “aksilinqilobiy harakatlar”da qatnashganligi uchun Jinoyat kodeksining 60 va 67 bandlari asosida qamoqqa olib, NKVD turmasiga keltirish uchun qaror chiqariladi va prokuror sanksiyasi asosida 1937 yil 13 oktyabrda qamoqxonaga keltiriladi. Tergov jarayonlari boshlanadi. 1938–yil 13–oktyabrda P.M.Soliyev otib tashlangan[9,111.].

XULOSA:

Jadidchilik harakati – bu faqat o‘tmishdagi tarixiy voqea emas, balki jamiyatning uyg‘onishi, o‘zligini anglash va kelajak sari intilishining ramzidir. U bizga milliy o‘zlikni anglash, fikr erkinligi, zamonaviy ta’limga intilish kabi ko‘plab ibratli saboqlarni taqdim etadi. Jadidlar o‘z harakati bilan har bir kishining hayotida bilim, tafakkur va mas’uliyat muhim o‘rin tutishini amalda isbotlab berganlar.

O’sha qonli yillar, fojeali taqdirlar, nohaq ayblanib, qatag’onga uchragan vatandoshlarimiz nomlari istiqlol sharofati bilan o’rganilib, oqlanmoqda.

O’zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan 2020 yil 8 oktyabrda e’lon qilingan – “Qatag’on qurbonlari merosini yanada chuqur o’rganish va ular xotirasini abadiylashtirishga doir qo’shimcha chora–tadbirlar to’g’risida”gi Farmoyishi qatag’on qurbonlarining merosini tiklash, o’rganish hamda ular xotirasini abadiylashtirish borasida yanada ulkan ishlarni amalga oshirish borasida keng imkoniyatlarni yuzaga keltirdi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Jalilov Asqar Yo’ldosh o’gli. Po’lat Soliyev – O’zbek tarixshunosligidagi ilmiy maktab asoschisi. // Ta’lim innovatsiyasi va integratsiyasi. 44–son. 2–to’plam. May. 2025. 233–bet.
2. Ўзбекистон миллий энцеклопедияси. 7–жилд. – Тошкент.: “ЎзМЭ”. 2004. 698–бет.
3. https://jadidlar.uz

4. Jummagul Nomazovna Abduraxmanova. Qatag’on siyosatining O’zbekiston davlat universitetidagi ko’rinishi. //Academic Research in Educational Sciences. Volume 3, Issue 3, 2022. 580–bet.
5. Абдурахманова Ж.Н. Совет ҳокимиятининг Ўзбекистонда таълим соҳасидаги қатағонлик сиёсати (Самарқанд, Сурхондарё ва Қашқадарё вилоятлари мисолида. 1925–1941 йй). Т.ф.н. илмий даражасини олиш учун ёзилган дисс. – Т., 2002. 49–бет.
6. СамГУ. (краткий исторический очерк 1927–1987 гг.). – Тошкент., 1990. Стр–11.
7. https://jadidlar.uz
8. Nosirov SH.O’. Professor Po’lat Soliyev ijodida Buxoro tarixi masalalari. // Образование и инновационные исследования. 2023 год. № 7. Стр–41.
9. Абдурахманова Ж.Н. Совет ҳокимиятининг Ўзбекистонда таълим соҳасидаги қатағонлик сиёсати (Самарқанд, Сурхондарё ва Қашқадарё вилоятлари мисолида. 1925–1941 йй). Т.ф.н. илмий даражасини олиш учун ёзилган дисс. – Т., 2002. 111–бет.